

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ТАТАРИНОВ ІВАН ЄВГЕНОВИЧ

УДК: 94(100)+94(478)"1914/1917"(043.3)

**МОБІЛІЗАЦІЯ ЛЮДСЬКИХ ТА МАТЕРІАЛЬНИХ РЕСУРСІВ
БЕССАРАБСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
(1914 – 1917 рр.)**

07.00.02 – всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української і всесвітньої історії та культури Ізмаїльського державного гуманітарного університету МОН України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Циганенко Лілія Федорівна,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет,
проректор з науково-педагогічної роботи та
міжнародної діяльності.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Рєєт Олександр Петрович,
Національна академія наук України,
заступник директора Інституту історії України НАН,
завідувач відділу історії України XIX – початку XX ст.;

кандидат історичних наук, доцент
Постернак Олег Олександрович,
Приватна організація «Загальноосвітній навчальний
заклад «Російсько-українська гуманітарна гімназія»,
заступник директора з питань інновацій, інформації та
маркетингу.

Захист відбудеться “10 жовтня 2016 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.01 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 349.

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, зал № 12.

Автореферат розісланий “09” вересня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук

А.Л. Пількевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Перша світова війна призвела до значних політичних та соціальних змін. Вона вплинула на історичний розвиток багатьох держав. Вперше мобілізація на фронт набула таких великих масштабів, а напруження економік країн-учасниць конфлікту досягло крайньої межі. Останні події в Україні та їх міжнародний резонанс, постійні військові сутички на Близькому Сході доводять, що в сучасному нестабільному світі небезпека нової глобальної війни не виключена. Тому вивчення історії будь-якого військового конфлікту, безсумнівно, має важливе значення задля винесення уроків з минулого.

На сьогоднішній день не менш актуальним є вивчення історії окремих регіонів країн-учасниць Першої світової війни. Це дозволить відтворити повну, достовірну картину військових реалій та оцінити наслідки цього глобального конфлікту. Дослідження присвячене Бессарабській губернії, яка в роки Великої війни знаходилася в безпосередній близькості до театру військових дій, була залучена до мобілізаційних процесів, що проводилися в Росії, дала чимало продукції для потреб фронту. У вітчизняній та зарубіжній історіографії події 1914-1917 рр. в Бессарабії комплексно не досліджувались. Нечисленні публікації радянського часу в більшості своїй були присвячені вивченню впливу Першої світової війни на зростання революційних та опозиційних настроїв у регіоні напередодні революцій 1917 р. Всебічне дослідження історії Бессарабської губернії воєнного часу становить значний науковий та практичний інтерес, оскільки дозволяє визначити роль губернії в загальноросійській мобілізації людських та матеріальних ресурсів на потреби війни, виявити зміни, що відбувалися в тилу, заповнити прогалини у вітчизняній та зарубіжній історіографії з багатьох аспектів проблеми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація підготовлена в межах науково-дослідної теми кафедри української і всесвітньої історії та культури Ізмаїльського державного гуманітарного університету «Соціально-економічні, політичні та етнокультурні процеси Південно-Східної Європи у XVIII – початку XXI ст.» (державний реєстраційний номер – 0114U000803).

Мета дослідження – визначити роль Бессарабської губернії в забезпеченні російської армії людськими та матеріальними ресурсами під час Першої світової війни.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення наступних **завдань**:

– з'ясувати стан наукової розробки теми та проаналізувати джерельну базу дослідження;

– здійснити аналіз призовних кампаній на території губернії, заходів, націлених на боротьбу з дезертирством, участі вихідців з Бессарабії в бойових діях 1914-1917 рр.;

– визначити, які повинності військового значення відбувало цивільне населення Бессарабії, схарактеризувати його використання на позиційних та оборонних роботах;

– дослідити внесок Бессарабії в продовольче забезпечення армії та проаналізувати зміни в сільському господарстві регіону в умовах війни;

– встановити роль губернії в матеріальному забезпеченні армії, прослідкувати розвиток промисловості, транспорту та торгівлі регіону в роки війни.

Об’єктом дослідження є Бессарабська губернія як один з прифронтових регіонів під час Першої світової війни.

Предметом дослідження виступає мобілізація людських та матеріальних ресурсів Бессарабської губернії під час Першої світової війни (1914-1917 рр.).

Хронологічні рамки. Нижньою межею дисертаційного дослідження є липень 1914 р., коли в Російській імперії почали здійснюватись перші кроки щодо мобілізації. Верхньою межею дослідження виступає 15 грудня 1917 р. В цей день Сфатул Церій¹ проголосив Бессарабію Молдавською Демократичною Республікою. Бессарабська губернія як один з адміністративних регіонів Росії припинила своє існування.

Територіальні рамки дослідження включають Бессарабську губернію, до складу якої в роки Першої світової війни входили вся територія сучасної Республіки Молдова, південна частина сучасної Одеської та східна частина сучасної Чернівецької областей України.

Теоретико-методологічну основу роботи становлять принципи об’єктивності, історизму, всебічного вивчення історії, системності. В ході дослідження використано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів: абстрагування, аналіз, синтез, індукція, дедукція історичний, логічний, історико-системний, історико-генетичний, історико-порівняльний, статистичний, структурно-функціональний, історичної періодизації. Більш докладний розгляд теоретико-методологічної бази дисертаційної роботи представлений в підрозділі 1.3.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на основі широкого кола джерел вперше на дисертаційному рівні зроблено спробу комплексного вивчення процесу мобілізації людських та матеріальних ресурсів Бессарабській губернії під час Першої світової війни:

вперше:

Сфатул Церій (Sfatul Țării) – вищий орган державної влади в 1917-1918 рр. у Бессарабії та Молдавській Демократичній Республіці (МДР). 15 грудня 1917 р. проголосив автономію МДР у складі РРФСР, а вже 23 січня 1918 р. визнав незалежність цієї республіки від більшовицької Росії. 27 березня 1918 р. на засіданні СЦ було прийнято рішення про приєднання Бессарабії до Румунії.

- залучено до наукового обігу широке коло архівних джерел стосовно призовних кампаній, що здійснювались в краї протягом війни;
- досліджено факти дезертирства та боротьби з ними місцевої влади;
- проаналізовано повинності, які виконували мирні жителі під час війни;
- визначено роль цивільного населення в роботах щодо забезпечення обороноздатності регіону;
- окреслено внесок губернії в постачання військ обмундируванням та спорядженням;
- систематизовано й узагальнено:*
 - матеріали щодо розвитку промисловості, торгівлі та транспорту регіону в умовах війни;
 - відомості про громадські організації Бессарабської губернії, які брали участь в забезпеченні військ теплими речами, білизною, харчами;
 - факти участі бессарабського духовенства в забезпеченні військ продовольством та речами першої необхідності;
- уточнено:*
 - відомості про створення Духовного загону з бессарабських священиків;
 - роль Бессарабії в продовольчому забезпеченні діючої армії;
 - інформацію про зміни в сільському господарстві краю під час війни;
- набуло подальшого розвитку:*
 - дослідження участі вихідців з Бессарабії в бойових діях під час Першої світової війни.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її основні положення, висновки можуть бути затребувані в наукових, навчальних і практичних цілях. Результати дослідження можуть бути використані науковцями, викладачами вишів, вчителями-істориками в лекційних курсах з краєзнавства, при написанні узагальнюючих праць з історії Першої світової війни, з історії України, Молдови та Росії.

Досвід перебування населення Бессарабії в умовах війни, рішення центральної влади та ступінь їх реалізації на місцях можуть слугувати історичним прикладом для сучасних державних служб. Осмислення та засвоєння досвіду діяльності провінційної влади в справах організації та проведення мобілізації людських ресурсів, забезпечення армії продовольством та необхідними речами, організації роботи сільського господарства та промислових підприємств під час війни може стати корисним для вирішення сучасних проблем, які постали перед Україною на сьогоднішній день.

Особистий внесок здобувача. Положення, результати та висновки, що наведені в дисертації та виносяться на захист, є особистим здобутком автора. Наукові статті, опубліковані в фахових виданнях, є одноосібними.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження обговорювались на методологічних семінарах кафедри всесвітньої історії Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Матеріали дослідження були оприлюднені на 5 міжнародних конференціях протягом 2013-2015 рр.: Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД» (Переяслав-Хмельницький, 2013); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції в історії, соціології, політології та філософії» (Львів, 2014); Міжнародній науково-практичній конференції «Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності розвитку глобальних світових процесів у ХХІ ст.» (Київ, 2015); Міжнародній науково-практичній конференції «Фактори та умови модернізації предмету досліджень представників суспільних наук» (Дніпропетровськ, 2015); Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільні науки: виклики і сьогодення» (Одеса, 2015).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації опубліковані в 11 наукових статтях та матеріалах конференцій, 5 з них – у фахових виданнях України, 1 – в іноземному науковому виданні.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів (поділених на параграфи), висновків, списку використаних джерел та літератури (всього 303 позицій), додатків. Загальний обсяг дисертаційного дослідження становить 238 сторінок, з яких основна частина – 175 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено об'єкт і предмет дослідження та його хронологічні рамки, сформульовано мету і завдання, розкрито методи дослідження, наукову новизну, практичне значення, наведено відомості щодо апробації одержаних результатів, вказано структуру та обсяг дисертації.

Перший розділ «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження» складається з трьох підрозділів.

У першому підрозділі 1.1 «*Стан наукової розробки проблеми*» проаналізовано вітчизняну та зарубіжну наукову літературу з досліджуваної тематики. Історії Бессарабії періоду Першої світової війни присвячено порівняно мало наукових робіт, тому що цей регіон розглядався в комплексі з усіма губерніями Російської імперії. З огляду на загальні умови розвитку історіографічного процесу, автором умовно виділено три періоди: 1) 1914-1945 рр. – видання перших наукових робіт, присвячених впливу війни на економіку та внутрішнє життя держави в цілому та Бессарабської губернії зокрема; 2) 1945-1991 рр. – в радянській історіографії зростає зацікавленість історією доби Першої світової, в тому числі й місцем Бессарабії в цих

подіях; 3) З 1991 р. – активізація вивчення історичних процесів періоду 1914-1917 рр. в регіоні серед вітчизняних та зарубіжних вчених.

Дослідження, присвячені соціальним та політичним процесам, викликаним конфліктом, почали з'являтися ще під час Першої світової війни. В. Мілютин проаналізував становище сільськогосподарських робітників в умовах війни. Наукові дослідження щодо ролі та місця Бессарабської губернії у війні практично не велись. Науковці (Дж. Каба, І. Ністор, Ш. Чобану) в свої роботах вели дискусію стосовно «бессарабського питання». В цей час в СРСР були видані загальні праці про війну на Східному фронті, однак діяльність істориків жорстко контролювалася органами влади. Їх роботи не відображали роль Бессарабії в мобілізаційних процесах, однак стосувалися військово-адміністративних одиниць, до яких вона входила. В 1935 р. було опубліковано дослідження О. Чаадаєвої, присвячене стану російської армії напередодні Лютневої революції 1917 р., де містились відомості про забезпечення військ продовольством, одягом та взуттям.

Вагомий внесок в дослідження проблем бойового постачання та мобілізаційних процесів, що відбувались в Росії під час Першої світової війни, внесли історики-емігранти Ю. Данилов, П. Симанський, М. Головин, А. Керсновський.

Після завершення Другої світової війни в науковці А. Беркевич, Г. Шигалін, І. Маєвський та ін. досліджували стан промисловості та сільського господарства в 1914-1917 рр., робітничий та селянський рух. В монографії О. Малявського «Крестьянское движение в России в 1917 г.» вперше розглянуто військові мобілізації сільського населення країни, масове вилучення тяглової сили на потреби армії, прослідковано динаміку зростання цін на сільськогосподарську продукцію.

В Молдавській РСР з'явилися роботи, що містили стислі відомості про події 1914-1917 рр. в Бессарабії. В колективній праці молдавських вчених на чолі з С. Афтенюком вперше було викладено матеріал про стан місцевого господарства, рівень життя робітників та селян у військовий час. Дослідження Д. Шемякова «Очерки экономической истории Бессарабии эпохи империализма» містило багато статистичних даних про розвиток промисловості, транспорту, торгівлі під час війни.

З розпадом Радянського Союзу переосмисленню були піддані більшість основних висновків і праць, що існували в радянській історичній науці. В сучасній українській історіографії активно вивчається історія Великої війни. Справжніми корифеями є О. Реєнт, О. Сердюк, І. Коляда. В своїх роботах вони вперше глибоко розкрили вплив війни на політичний, соціально-економічний, та культурний розвиток країни. Вітчизняні науковці помітну увагу приділяють історії Південної Бессарабії (Буджак), котра сьогодні є українською територією. Зокрема О. Постернак в своїх працях висвітлює питання соціально-політичного становища

деяких національних меншин, а також економічного розвитку регіону в досліджуваний нами період.

Значний внесок у вивчення історії Бессарабської губернії часів Першої світової війни зробили вчені Молдови. В 1995 р. було опубліковану статтю Н. Єнчу, присвячену міграційним процесам в Бессарабії на завершальному етапі війни. В. Содоля та С. Скутару в своїх дослідженнях наводять інформацію про діяльність бессарабського духовенства в 1914-1917 рр. В книзі Л. Репіди частково розглядається участь мобілізованих мешканців Бессарабії в бойових діях на фронтах Першої світової війни, а також причини їх відлучок з військових частин. Дослідник Д. Поштаренку в своїх статтях звернувся до хронології бойових дій на території Бессарабії, а також фактів бандитських дій, вчинених російськими військовослужбовцями в регіоні після розвалу Румунського фронту. В 2015 р. було видано збірник наукових статей за результатами наукової конференції «Перша світова війна та Бессарабія (1914-1918)». У видання ввійшли останні дослідження вчених Молдови з історії Першої світової війни, присвячені міжнародному статусу Бессарабії, допомозі фронту з боку церкви, мобілізаційним заходам у регіоні тощо.

В російській історіографії на початку ХХІ ст. також з'явилося кілька праць, частково присвячених подіям Першої світової війни в Бессарабії. У 2012 р. було видано колективну працю російських вчених «Бессарабія в складі Російської імперії, 1812-1917», в якій розглянуто національну, релігійну та політичну ситуацію в регіоні напередодні та в роки війни. Серед інших науковців можна виділити С. Тюрикова, котрий дослідив діяльність Експедиції Особливого призначення на Дунаї по забезпеченню союзної Сербії продовольством та зброєю. Тиловою базою для Експедиції була Бессарабська губернія. Особливо цікавими для нашої роботи стали праці історика М. Оськіна, написані на основі широкого кола джерел з російських архівів та присвячені ролі Бессарабської губернії у продовольчому забезпеченні армії в 1916-1917 рр.

Західні історики також не оминули історію Бессарабії періоду Першої світової війни. Зокрема, в публікації Дж. Торри розглянуто вплив революційних подій в Петрограді 1917 р. на настрої російських та румунських солдатів, котрі були розквартировані в Бессарабській губернії.

Аналіз наявної історичної літератури дає можливість стверджувати, що на сьогоднішній день існує обмаль наукових робіт з досліджуваної проблематики, а історія мобілізації людських та матеріальних ресурсів Бессарабської губернії в роки Першої світової війни досі не стала предметом спеціального вивчення.

У підрозділі 1.2. «*Джерельна база дослідження*» проаналізовано використані законодавчі та нормативні акти, архівні та статистичні матеріали, опубліковані документи, періодичні видання а також мемуарну літературу.

Важливе місце в дослідженні посідають законодавчі акти, котрі визначали порядок призову на військову службу, строки її проходження, умови звільнення від неї. В рамках тематики роботи велике значення мали державні постанови, що визначали коло обов'язків, які мало виконувати мирне населення у військовий час. Це також положення про забезпечення армії кіньми та транспортом, надання житла для військ в рамках земської квартирної повинності.

Зважаючи на недостатню ступінь розробки досліджуваної теми в історіографії, важливу роль у розкритті окреслених питань дисертаційної роботи становили архівні матеріали. З метою створення повної та репрезентативної джерельної бази було досліджено матеріали наступних архівів: Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (ф. 346, 347, 575, 715, 2097), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України в м. Києві (ф. 3325, 1557), Державного архіву Одеської області (ф. 20, 619, 893), Комунальної установи «Ізмаїльський архів» (ф. 2, 3, 4, 292, 439, 778, 779, 780 та інші), а також Національного архіву Республіки Молдова (ф. 2, 9, 70, 134, 297, 403).

Важливе місце в джерельній базі дисертації посіли довідкові та статистичні матеріали, опубліковані документи, мемуарна література. Ключову позицію займають періодичні видання (газети, адрес-календарі), оскільки висвітлюють широкий спектр суспільних проблем, пов'язаних з війною.

Наявні джерела містять відомості, що дозволили достатньо повно і докладно висвітлити основні питання дисертаційного дослідження, присвячені мобілізації людських та матеріальних ресурсів Бессарабської губернії в 1914-1917 рр.

У підрозділі 1.3. *«Методологія дослідження»* викладено основні методи, використані при підготовці роботи та принципи, котрих дотримувався автор. Серед них ключовими є принципи об'єктивності, історизму, соціального підходу, науковості, системності тощо. Для більш детального вивчення мобілізаційних процесів в Бессарабії у 1914-1917 рр., нами було використано комплекс різноманітних дослідницьких методів. Поєднане використання загальнонаукових історичного та логічного методів дозволило визначити, який внесок зробили мешканці губернії в справу військової та економічної мобілізації, а також проаналізувати зміни, які відбулись в економіці регіону. При обробці архівних джерел та для формування єдиної хронології подій було застосовано історико-системний метод. З цією ж метою було використано описовий та історико-генетичний метод. Також широко було використано метод історичного порівняння. Статистичні методи дали змогу скласти кількісні характеристики явищ і процесів, що вивчалися, розкрити їх взаємозв'язки. Структурно-функціональний метод допоміг проаналізувати структуру органів влади, що відповідали за призов до армії новобранців та мобілізованих, комісій та організацій, що займалися постачанням одягу, взуття, продовольства та фуражу для військ. Завдяки методу історичної

періодизації для окремих розділів нашого дослідження виділено спеціальну систему викладу подій.

Другий розділ «Мобілізація людських ресурсів Бессарабської губернії на потреби фронту» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1. *«Призовні кампанії в губернії та боротьба з дезертирством»* зазначено, що напередодні Першої світової війни для комплектування збройних сил існувала загальна військова повинність, а мешканці Бессарабії призивались до армії та несли службу на загальних засадах. За підрахунками автора, в 1914 р. близько 306 440 бессарабців могли послужити джерелом для поповнення армії під час війни (приблизно 11% всього населення краю). Мобілізація збройних сил Російської імперії була оголошена 31 липня 1914 р., того ж дня цей наказ надійшов до Бессарабської губернії.

Встановлено, що в роки війни хід мобілізаційних кампаній в Бессарабській губернії мало чим відрізнявся від загальноросійських. Накази про призов надходили в регіон від Штабу Одеського військового округу, до якого входила Бессарабія (окрім Хотинського повіту, котрий відносився до Київського військового округу). На місцях за виконанням призову слідувала сільська та міська адміністрації. Призовні ділянки були розміщені за повітовим принципом: Кишинівська, Акерманська, Ізмаїльська, Орґеевська, Сорокська, Бельцька, Бендерська, Хотинська. В Кишиневі розміщувався окремий призовний пункт. З мобілізованих формували команди та відправляли до головного збірного пункту. Під час мобілізації за розкладом 1910 р. він знаходився в м. Бендери. На початковому етапі війни вихідців з Бессарабської губернії відправляли в основному до підрозділів, приписаних до Одеського військового округу, згодом – до військових частин в різні регіони держави.

За період з липня 1914 по жовтень 1917 рр. з Бессарабської губернії на війну було відправлено близько 256 300 чол. Це становило більше 10% всіх мешканців краю, при тому, що в Росії загальна кількість призваних в роки війни складала лише 6% до всього населення країни.

Основна маса вихідців з Бессарабської губернії добре проявили себе в роки війни та були відзначені бойовими нагородами, про що свідчить широкий документальний матеріал. Разом з тим, мали місце факти самовільного залишення позицій, умисного нанесення собі ушкоджень тощо. Розшуком дезертирів, крім військових, займалась і цивільна влада Бессарабії.

У підрозділі 2.2. *«Цивільне населення регіону в умовах війни»* розглядається залучення мирних мешканців Бессарабської губернії до різноманітної діяльності військового значення. В роки Першої світової війни Бессарабія відігравала важливу роль в укріпленні обороноздатності держави. Бессарабське населення постійно мобілізувалось для виконання тилових робіт. Цивільних мешканців активно

наймали на роботу до військових транспортів. Крім заробітку, це давало певні переваги у випадку призову до війська. Часто жителів губернії залучали до виконання різноманітних допоміжних завдань військового значення (спостереження за аеропланами, пошук шпигунів та диверсантів тощо).

Під час війни, як і все населення Російської імперії, мешканці Бессарабії виконували цілу низку повинностей. За військово-кінною повинністю селяни мали надавати коней для війська за встановленими цінами. Затяжний характер війни призвів до того, що місцеве населення практично залишилось без робочих коней. Крім того, на вимогу влади цивільне населення мало постачати для армії кінське спорядження та вози.

Кожний суспільний стан Бессарабської губернії в роки війни зробив свій внесок в справу підтримки фронту. Так, в серпні 1914 р. з парафіяльного священства Бессарабії було сформовано Духовний загін, членів якого розподілили по різних ділянках фронту, де вони мали підтримувати солдатів не лише духовно, а й виконувати медично-санітарні функції.

В 1915 р. військові дії перемістились на територію Бессарабської губернії (Хотинський повіт). Для укріплення лінії фронту робочої сили у військах не вистачало, тому командування використовувало мирне населення. Залучення до окопних робіт торкнулося практично кожного населеного пункту Бессарабської губернії. На основі архівних джерел встановлено, що від початку війни до 1916 р. на роботах в Хотинському повіті було використано 190 584 робітника, 31 271 підводу з візниками, 64 550 коней та 1 625 будівельних спеціалістів. Окрім того, в 1916 р., коли лінія фронту пролягла по нижній течії р. Дунай, місцевих рибалок мобілізували до робіт на землечерпальних караванах, проміру річки, проведення телеграфу тощо. Постійні мобілізації до армії значно скоротили кількість робітників, яких можна було б залучити до різноманітних нарядів. Навесні 1917 р. з Бессарабської губернії на різноманітних роботах оборонного значення були задіяні 88 396 осіб та 50 430 возів. Вільними для нових нарядів по всьому краю залишились лише 8 381 робітник та 2 165 возів. Обивателі відносно терпляче переносили тягар війни, лише інколи виявляючи спротив у вигляді ухиляння від виконання нарядів.

В роки Першої світової війни мирне населення Бессарабії було обтяжено постійно військових частин, що розміщувалися на території краю. Цивільні мешканці були зобов'язані забезпечити їх не лише житлом, але й транспортом, паливом, їжею. Військовослужбовці ж нерідко завдавали значних збитків місцевим господарствам.

Третій розділ – «Залучення економічного потенціалу регіону для матеріального забезпечення збройних сил» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1. «*Використання сільськогосподарських ресурсів Бессарабії на військові потреби*» містяться відомості стосовно внеску регіону в забезпечення

фронту продовольством та фуражем. В досліджуваний період губернія була аграрним краєм. В сільському господарстві було зайнято 80 % населення. Бессарабія була однією з восьми губерній країни, що давали більше чверті збору зернових.

В роки війни регіон став прифронтною смугою, а відтак був одним з головних джерел поповнення продовольства для російської армії та союзної Сербії. Завдання забезпечення країни та фронту з початком війни було покладено на Головне управління землеустрою та землеробства (з 1916 р. – Міністерство землеробства). В регіонах діяли уповноважені Міністерства землеробства з закупівлі хліба для армії. В 1915 р. структура постачання дещо змінилася. В масштабах Бессарабської губернії уповноваженим представником Особливої наради з продовольчої справи став губернатор М. Воронович, уповноваженим Міністерства землеробства із закупівлі хліба для армії був голова губернської земської управи К. Мімі. Державні представники масово скуповували продукти харчування в населення за твердими цінами. В 1914-1915 рр. в Бессарабській губернії для армії було заготовлено 12,5 млн. пудів зерна. Починаючи з 1916 р., Бессарабія стала головною продовольчою базою Румунського фронту. За період з 1 серпня 1916 р. по 1 серпня 1917 р. губернська продовольча управа надала армії до 30 млн. пудів зерна, понад 200 тис. голів великої та близько 270 тис. дрібної худоби. В той час Бессарабія визнавалась керівництвом країни як один з головних постачальників продовольства для збройних сил імперії.

Активне використання сільськогосподарських ресурсів Бессарабської губернії для потреб фронту негативно позначилося на стані місцевого господарства. Врожайність падала, скоротилось поголів'я худоби. Вже з першого року війни через військові мобілізації сільське господарство краю гостро відчувало брак в робочій силі. В 1917 р. криза набула надзвичайних масштабів. З архівних даних було встановлено, що для повноцінного ведення господарства в бессарабському регіоні не вистачало 140 070 працівників, 3 473 927 пудів насіння, 18 889 голів робочої худоби. До цього додавалася відсутність достатньої кількості сільськогосподарської техніки та спеціалістів-аграріїв. Лютнева революція не змогла забезпечити селян землею та покращити ситуацію в економіці. Тому нова влада йшла вже перевіреним шляхом примусової реквізиції та обмежень на вільний вивіз і торгівлю. Дійшло до крайнощів, коли 28 вересня 1917 р. було видано постанову Тимчасового Уряду про проведення перепису продовольчих запасів. Весь хліб за твердими цінами мав надходити в розпорядження держави, за винятком частки врожаю, що залишили селянам на власні потреби та майбутній посів.

У підрозділі 3.2. *«Промисловість, транспорт, торгівля губернії в умовах війни»* зазначається, що на початку ХХ ст. промисловість Бессарабської губернії мала слабкий розвиток і ґрунтувалася переважно на переробці сільськогосподарської сировини та задоволенні потреб місцевого населення. В

1914 р. тут було лише 129 підприємств, котрі підпорядковувались фабрично-заводській інспекції та вважалися справжніми промисловими об'єктами. Незважаючи на обмеженість та кустарний характер виробництва, регіон зробив певний внесок у забезпечення армії предметами першої необхідності. Протягом усього воєнного періоду в губернії відбувався процес реквізиції тканин, шкіри та інших матеріалів для виготовлення армійського спорядження, а також найм місцевих майстрів.

В перші місяці війни в Росії почали створюватись військово-промислові комітети для вирішення питань забезпечення збройних сил усім необхідним. В жовтні 1915 р. такий комітет було створено в Кишиневі. До березня 1916 р. в містах та повітах Бессарабії було засновано 31 громадську комісію для заготівлі одягу та різноманітного спорядження. Протягом війни в губернії виготовлялися всі елементи солдатського одягу. Однак відсутність необхідних фабрик та матеріалів не дозволили здійснити постачання предметів солдатського спорядження в повному обсязі. До весни 1916 р. лише Кишинівською комісією було заготовлено понад 30 тис. пар чобіт для фронту. Помітний внесок у забезпечення армії зробили різноманітні добровільні та державні організації, створені в Бессарабії протягом війни, зокрема Духовний комітет Кишинівської єпархії.

У 1914 – 1917 рр. в Бессарабській губернії певний розвиток отримали ті галузі промисловості, які виробляли продукцію, необхідну для забезпечення потреб армії та флоту: шкіряна, тютюнова, борошномельна, лісозаготівля тощо, інші ж – переживали занепад. Зокрема, обіг торгових операцій, що не були пов'язані з армійськими закупками, значно скоротився. Багато торговельних будинків змушені були закритися.

Територією Бессарабської губернії постійно пересувались військові підрозділи. Зважаючи на слабкий рівень розвитку місцевої інфраструктури, це ускладнювало нормальне функціонування тилового забезпечення. Щоб вирішити цю проблему, в Бессарабії під час війни було розгорнуто активне транспортне будівництво: обладнано Ренійський порт, в Кілії та Бендерах побудовано та реконструйовано судноремонтні майстерні, в гирлі Дунаю – Потапівський канал тощо. За 1914-1917 рр. в Бессарабській губернії було прокладено 400 верст нових залізничних ліній, 350 верст других колій та 200 верст вузькоколіїних військово-польових залізниць.

Таким чином, Бессарабія в роки війни зробила значний внесок в забезпечення армії продовольством, фуражем та різноманітним спорядженням. Потреби військового часу сприяли розвитку та покращенню транспортної системи регіону.

ВИСНОВКИ

Основні результати дисертаційного дослідження викладені у висновках, які зводяться до наступних положень.

- Аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії дозволяє стверджувати, що історії Бессарабії в роки Першої світової війни присвячено порівняно мало наукових робіт. При цьому в історичній літературі цей регіон нерідко розглядався в рамках всієї Російської імперії. Дослідження впливу війни на економіку та населення країни почалось ще в роки самого конфлікту. Після війни було піддано аналізу хід бойових дій, мобілізації, переведення економіки на військові рейки. До сфери наукових інтересів радянських істориків входили питання розвитку економіки, робітничого та селянського руху тощо. Починаючи з 1991 р. вітчизняні вчені в рамках історії України звертались до вивчення історичних процесів у Буджаку (південній частині Бессарабії). Помітний внесок в дослідження історії Бессарабії 1914-1917 рр. зробили молдавські та російські вчені. Однак, незважаючи на наявну кількість наукових робіт з історії регіону, питання мобілізації людських та матеріальних ресурсів Бессарабської губернії в роки Першої світової війни досі не стали предметом спеціального вивчення. Джерельна база дисертаційного дослідження визначена відповідно до специфіки наукової роботи та включає широке коло архівних і опублікованих джерел, які поділяються на такі види: 1) законодавчі та нормативні акти – закони, укази; 2) архівні матеріали – звіти, огляди, відомості, протоколи; 3) статистичні матеріали – результати роботи державних комісій; 4) опубліковані документи; 5) періодичні видання – преса, календарі; 6) мемуарна література. Встановлено, що джерельна база дисертаційної роботи є цілком репрезентативною та дозволяє вирішити поставлені завдання.

- Було встановлено, що жителі Бессарабії призивались до армії та несли службу на загальних засадах. Придатною для поповнення армії була приблизно десята частина всього населення краю. Мобілізованих з Бессарабії відправляли в основному для поповнення військових частин, сформованих в Одеському та Київському військових округах. Поліетнічний склад населення вносив певні особливості в процес мобілізації. До євреїв висувалися підвищені вимоги під час засвідчення призовних документів, а німців-менонітів направляли лише до санітарних та транспортних частин. Всього за час конфлікту з Бессарабської губернії на війну було відправлено близько 256 300 чол. (маже весь працездатний чоловічий ресурс регіону). В порівнянні з внутрішніми регіонами країни цей показник був маже вдвічі вищий. Документальний матеріал свідчить про зразкове виконання військового обов'язку основною частиною мобілізованих бессарабців. Разом з тим, серед призваних мешканців регіону мали місце самовільне залишення позицій, умисне нанесення собі ушкоджень тощо.

- Доведено, що в роки війни цивільне населення Бессарабії виконувало широкий спектр повинностей, які мали важливе оборонне значення: робота в армійських транспортах, спостереження за польотами ворожої авіації, розшук шпигунів та диверсантів. Було виявлено, що за військово-кінною повинністю селяни в значних обсягах (більше, ніж в інших губерніях імперії) передавали коней для війська, через що наприкінці війни в місцевому господарстві відчувався гострий брак тягової сили. Повинності місцевих жителів стосувалися не лише постачання армії. Царський уряд активно використовував бессарабців для потреб фронту. Так, у 1914 р. з бессарабських парафіяльних священників було створено Духовний загін, який активно використовувався на фронті. Протягом війни на місцеве населення було покладено забезпечення військ, котрі проходили через Бессарабію, житлом, паливом, їжею. З 1915 р. мирні мешканці краю активно залучаються до оборонних робіт в Хотинському повіті та на Дунаї.

- Виявлено, що від початку війни Бессарабія була одним з головних джерел поповнення продовольства та фуражу для російської армії та союзної Сербії. За закупівлю продовольства та постачання його на фронт відповідали місцеві представництва Особливої наради з продовольчої справи та Міністерства землеробства. Починаючи з 1916 р., Бессарабська губернія стала головною продовольчою базою для Румунського фронту. Обсяги продовольства, надані фронту, визначалися десятками мільйонів пудів та сотнями тисяч голів худоби. Регіон визнавався керівництвом країни як один з головних постачальників продовольства для збройних сил. Активне використання сільськогосподарських ресурсів губернії призвело до занепаду місцевого господарства та спричинило кризу в регіоні.

- Незважаючи на слабкий розвиток промисловості, Бессарабська губернія зробила певний внесок у забезпечення армії предметами першої необхідності. Під контролем спеціальних комісій тут виготовлялися взуття, одяг, зимові речі, предмети спорядження для солдатів. У жовтні 1915 р. в Кишиневі було створено військово-промисловий комітет. Виявлено, що в період війни в Бессарабії певний розвиток отримали галузі промисловості, які виробляли продукцію, необхідну для забезпечення потреб фронту, інші ж – переживали занепад. Падали обсяги торговельних операцій. В роки війни для покращення інфраструктури регіону було обладнано нові порти, реконструйовано корабельні майстерні, прокладено сотні верст нових залізничних колій.

Аналіз мобілізації людських та матеріальних ресурсів Бессарабської губернії під час Першої світової війни вказує на значний внесок, зроблений регіоном в забезпечення боєздатності армії в умовах глобального збройного конфлікту. Разом з тим, слід визнати, що підняті нами питання потребують подальшої розробки, залучення нових архівних документів. Результати дослідження переконують у

необхідності врахування досвіду мобілізаційних процесів у Бессарабії для ефективних засобів поповнення збройних сил та продовольчих ресурсів країни в умовах сучасної війни.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, які відображають зміст та основні положення дисертації:

1. Татаринів І.Є. Антиалкогольні заходи в Бессарабській губернії у 1914-1915 рр. / Іван Євгенович Татаринів // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2014. – Вип. 1. – С. 34-38.
2. Татаринів І.Є. Діяльність Кишинівської єпархії з мобілізації матеріальних ресурсів на військові потреби (липень-грудень 1914) / Іван Євгенович Татаринів // Інтелігенція і влада. Збірник наукових праць. – Одеса, 2013. – Вип. 29. – С. 71-79.
3. Татаринів І.Є. Мобілізація священнослужителів Бессарабії до Духовного загону в 1914 р. / Іван Євгенович Татаринів // Інтелігенція і влада. Збірник наукових праць. – Одеса, 2015 – Вип. 32. – С. 307-316.
4. Татаринів І.Є. Німецьке населення Бессарабії напередодні та в роки Першої світової війни / Іван Євгенович Татаринів // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – К., 2013. – Вип. 41. – С. 74-80.
5. Татаринів І.Є. Особливості забезпечення російської армії обмундируванням під час Першої світової війни (за матеріалами Бессарабської губернії) / Іван Євгенович Татаринів // Гілея: науковий вісник. – К., 2014. – Вип. 89 (№ 10). – С. 23-27.
6. Татаринів І.Є. Особливості військового стану в Бессарабській губернії (1914-1915 рр.) / Іван Євгенович Татаринів // Black sea. Scientific journal of academic research. – Tbilisi, 2014. – Vol. 10. – P. 52-56.

Публікації, які додатково відображають зміст та основні положення дисертації:

7. Татаринів І. Людські ресурси Бессарабії напередодні Першої світової війни / Іван Татаринів // Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»: Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – С. 82-83.
8. Татаринів І.Є. Участь мирного населення Бессарабії в обороні краю в 1915 – 1917 рр. (за матеріалами посаду Вилкове Ізмаїльського повіту) / Іван Євгенович

Татаринів // «Сучасні тенденції в історії, соціології, політології та філософії» : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 24-25 жовтня 2014 року). – Львів : ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2014. – С. 88-92.

9. Татаринів І.Є. Військово-кінна повинність у Бессарабській губернії під час Першої світової війни / Іван Євгенович Татаринів // «Роль суспільних наук у забезпеченні розвитку глобальних світових процесів у ХХІ ст.» : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 3-4 квітня 2015 року). – К. : ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2015. – С. 46-49.

10. Татаринів І.Є. Бойові дії 1915 року та роль території Бессарабської губернії в них / Іван Євгенович Татаринів // Суспільні науки: виклики і сьогодення : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 12-13 червня 2015 року). – Одеса : ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2015. – С. 29-32.

11. Татаринів І.Є. Особливості стану сільського господарства Бессарабії в роки Першої світової війни / Іван Євгенович Татаринів // «Нові завдання суспільних наук у ХХІ столітті» : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 19-20 червня 2015 року). – К. : ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2015. – С. 35-37.

АНОТАЦІЯ

Татаринів І.Є. Мобілізація людських та матеріальних ресурсів Бессарабської губернії під час Першої світової війни (1914 – 1917 рр.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2016.

Дисертація присвячена малодослідженому аспекту історії Бессарабії, а саме: внеску в забезпечення фронту людськими та матеріальними ресурсами в роки Першої світової війни. В роботі проаналізовано ступінь розробки теми в українській та зарубіжній історіографії.

На основі широкого кола джерел здійснено аналіз призовних кампаній на території Бессарабської губернії, а також заходів, націлених на боротьбу з дезертирством, висвітлено участь вихідців з регіону в бойових діях. Докладно визначено повинності військового значення, які відбувало цивільне населення Бессарабії під час Першої світової війни. Охарактеризовано використання цивільних мешканців на позиційних та оборонних роботах.

В дисертаційній роботі досліджено внесок Бессарабської губернії в продовольче постачання армії. Проаналізовано зміни в сільському господарстві регіону, котрі відбулись в умовах війни. Визначено роль губернії в забезпеченні фронту одягом, взуттям та предметами спорядження, прослідковано розвиток промисловості, транспорту та торгівлі регіону в 1914-1917 рр.

Ключові слова: Бессарабія, мобілізація, дезертирство, позиційні роботи, сільське господарство, тверді ціни, промисловість, торгівля, транспорт.

АННОТАЦИЯ

Татаринов И.Е. Мобилизация людских и материальных ресурсов Бессарабской губернии во время Первой мировой войны (1914-1917 гг.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, 2016.

Диссертация посвящена малоисследованному аспекту истории Бессарабии, а именно: вкладу в обеспечение фронта людскими и материальными ресурсами в годы Первой мировой войны. В работе проанализирована степень разработки темы в украинской и зарубежной историографии.

На основе широкого круга источников осуществлен анализ призывных кампании на территории Бессарабской губернии, а также мероприятий, направленных на борьбу с дезертирством, освещено участие выходцев из региона в боевых действиях. Подробно определены повинности военного значения, которые выполняло гражданское население Бессарабии во время Первой мировой войны. Охарактеризовано использование мирных жителей на позиционных и оборонных работах.

В диссертационной работе исследован вклад Бессарабской губернии в продовольственное снабжение армии. Проанализированы изменения в сельском хозяйстве региона, произошедшие в условиях войны. Определена роль губернии в обеспечении фронта одеждой, обувью и предметами военного снаряжения, прослежено развитие промышленности, транспорта и торговли региона в 1914-1917 гг.

Ключевые слова: Бессарабия, мобилизация, дезертирство, позиционные работы, сельское хозяйство, твердые цены, промышленность, торговля, транспорт.

SUMMARY

Tatarinov I.E. Mobilization of human and material resources of the province of Bessarabia during World War I (1914 – 1917). – Manuscript.

Dissertation for the Candidate of Historical Sciences degree on speciality 07.00.02 – world history. – Kyiv Taras Shevchenko National University, 2016. Text of summary.

The post-graduate research is dedicated to the small-investigating aspect of the Bessarabian history, namely: the ensuring contribution of front with human and material resources during the First World War. The analysis of domestic and foreign historiography has allowed to consider that relatively few scientific work was dedicated to Bessarabian history during the First World War. In historical literature this region was often considered within the framework of the Russian Empire. Only after the World War II the works began to appear in part dedicated to the events of 1914-1917 on Bessarabia. Since 1991 investigations in this direction has been activated among Ukrainian, Moldovanian and Russian scientists. However the mobilization of human and material resources of Bessarabian province during the First World War hasn't become the subject of special investigation.

The study found that inhabitants from Bessarabia were called to military and performed military service on a general basis but the course of mobilization campaigns looked exactly the same as All-Russian. Mobilized people from Bessarabia usually were sent for replenishing the military units raised in Odessa and Kiev military districts. The total quantity of mobilized people to army from Bessarabian province during the war conflict is defined. The facts of desertion, intentionally self-mutilated and unauthorized absences among mobilized Bessarabians people is analyzed. The procedure of searching the deserters and the circle of structures attracted to this is investigated. At the same time wide documentary material has been studied, which testifies the bulk of region natives well showed themselves during the war.

In this post-graduate research the wide range of trespass is detected which performed civil population of Bessarabia and had an important value of defense. The delivery of army with horses in military-horses duties and also the effect they had on the local economy is analyzed. The formation of spiritual detachment in 1914 is investigated, a group of Bessarabian parish priests, the participation of peaceful Bessarabian people in the works of defensive meaning in Khotyn district and on the Danube, also the performance of local population the apartment trespass for troops.

The work uncovers the role of Bessarabia in ensuring food to Army of Russia and federal Serbia. The structures that responsible for procurement and purchasing the food for army are analyzed. The food volumes supplied by Bessarabia province during the years of conflict is dedicated. It's also proved that the active use of agricultural resources of Bessarabian province industry for army needs had lead to decline the local economy but changes that occurred in the country after the February Revolution did not solve that issues.

It is proved that Bessarabian province industry on the eve of the First World War had had poor development and was based mainly on processing of industry food but made some contribution to army ensuring by living essentials. The creation process of different commissions and organizations that managed manufacturing and delivery of shoes, clothes and equipment to troops is investigated. It is revealed which industries on Bessarabia got some progress and which were in decline. The bulk of trade operations and transport construction in region during the First World War is also analyzed.

Key words: Bessarabia province, mobilization, desertion, positional work, agriculture, solid prices, industry, trade, transport.